

Відгук
офіційного опонента на докторську дисертацію
Карікова Сергія Анатолійовича
“Лютеранська конфесіоналізація в політиці
саксонських правителів у 1525-1580 рр.”,
представлену до захисту на предмет здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук
за спеціальністю 07. 00. 02 – Всесвітня історія

Європейська історія у вимірі цивілізаційних засад, сформованих християнською домінантою, нараховує не так багато вкрай радикалізованих епох – таких як Реформація, особливо – німецька. Весь період Раннього Нового часу (XVI – перша половина XVII ст.) соціально-релігійне життя країн Західної Європи значною мірою було орієнтоване на Лютерівську теологічну ідеологію (з точки зору ставлення до неї), котра через свій доктринальний характер збурила ортодоксальне католицьке суспільство й розмежувало його за новими духовно-світоглядними принципами та політико-економічними пріоритетами. Реформаційні ідеї, руйнуючи середньовічну церковну єдність, з нестримною силою завойовували численних прихильників з ренесансно-гуманістичного інтелектуального середовища. З іншого боку, богословські постулати Мартіна Лютера з 1517 по 1527 рр. поширились теренами Священної Римської імперії спонтанно й невідворотно. Так, очікувано сталися великі історичні зміни, укорінені в надрах папської теократії, однак не усвідомлені нею.

Стрижневими причинами поширення лютеранства, як відомо, були загальна невдоволеність тиранією Римських понтифіків, майже тотальна корупція серед католицького кліру й орденського чернецтва, жага “чистого Божого Слова” і активізація апокаліптичних настроїв. Головними засобами боротьби проти інституту “латинської Церкви” й за “національну Церкву” стали: німецька Біблія, німецькі гімни та полемічні твори Лютера. Саме вони виявились своєрідними і доволі потужними каталізаторами процесу лютеранської конфесіоналізації, неодноразово використаного у подальшому

саксонськими правителями для досягнення своїх внутрішньо- і зовнішньополітичних цілей, оскільки Саксонське курфюрство стало першим значимим завоюванням Реформації в німецьких землях, а Дрезден і Лейпциг перетворились на її найвпливовіші осередки. Означеній проблематиці й присвячена докторська дисертація С.А. Карікова.

В контексті вищезазначеного доречно відзначити безумовну актуальність та своєчасність обраної автором теми наукового дослідження. Так само переконливою аргументацією позначені мета і завдання роботи; не меншою ґрунтовністю та високим рівнем аналітичності характеризуються візії й рецепції дисертанта, орієнтовані на висвітлення кола питань, пов'язаних з феноменом конфесіоналізації, котрий найбільш виразних, "архетипних" рис набув у першу чергу саме в Саксонії, відігравши роль дієвого політико-дипломатичного чинника в руках тамтешніх володарів. Крім того, в межах ретроспективного аналізу, з відповідними інтерпретаційними складовими, С. А. Каріков послідовно розглядає верифікаційні аспекти і тенденції, які визначають загальну – з достатньо широким діапазоном – методологічну симптоматику дисертації.

Позитивної оцінки заслуговує використаний автором дослідницький інструментарій, майстерно розгорнутий на тлі подієвої фактології, джерельного наративу й історіографічної полеміки, з урахуванням концептуальних позицій провідних сучасних фахівців і, разом з тим, вагомого суспільного та морально-світоглядного контексту епохи. Імпонують висунуті дисертантом на розгляд питання; водночас вони органічно моделюють практичну значимість роботи та визначають подальші перспективи декларованої розробки проблеми в окресленому автором адитивному руслі.

Природно, комплексний аналіз будь-якої багатовекторної наукової проблеми передбачає залучення широкого спектру фактології, аналітики та виважених концептуальних узагальнень. С.А. Каріков у своїй роботі не залишив поза увагою: вивчення теоретичних аспектів і практичної специфіки

регіонального конфесійного будівництва, яке на землях Саксонії мало симптоматичні ознаки процесу становлення земельної державності; визначення базових складових, котрі вплинули на конституювання лютеранської догматики і культу, й відображених в доктринальних опусах Лютера; розгляд ролі релігійних общин в контексті зміцнення світських владних інституцій на шляху до утворення курфюрства Саксонського як земельної держави; висвітлення особливостей державницької діяльності Моріса Саксонського та Августа I; резюмуючий аналіз впливу Шмалькальденського союзу й Аугсбургського релігійного миру 1555 р. на розгортання лютеранської конфесіоналізації; характеристику магістральних організаційних заходів, спрямованих на реалізацію прийнятих лідерами реформаційного руху програм і заходів; конкретизацію значення саксонських шкіл та університетів з точки зору зростання корпоратизованих євангелічних тенденцій у тогочасному німецькому соціумі.

Так само імпонує те, що С. А. Каріков не залишив поза комплексним аналізом низку складних питань, які стосуються визначення характерних рис політичного розвитку Саксонії напередодні Реформації й протягом перших десятиліть поширення реформаційного руху територіями Священної Римської імперії. На сутнісному рівні дослідник розглядає специфіку проведення візитацій в саксонських землях; визначає причини, зміст та наслідки теологічних диспутів між гнзіїолутеранами і філіпістами; чітко виокремлює стрижневі напрямки політики соціального дисциплінування в руслі посилення лютеранської конфесіоналізації; вдало відтворює нові регіональні соціокультурні реалії, котрі виникли внаслідок сформованого балансу між Церквою та світською владою; конкретизує настановчо-регламентуючу спрямованість євангелічних статутів; висвітлює систему освіти в герцогстві Саксонському з її уніфікованими навчальними програмами.

Не менш важливою заслугою дисертанта стало докорінне переосмислення багатьох, поширених у фаховій літературі стереотипів щодо

підходів та поглядів на природу й мотивацію процесу лютеранської конфесіоналізації. Автор, крім того, послідовно розглянув та переконливо проінтерпретував ряд визначальних фактів: “Лейпцигський диспут” Лютера з Екком, Вормський едикт, рішення другого Шпесерського рейхстагу, Аугсбургське віросповідання, “Адіафористичну суперечку” 1548 р. й “Формулу згоди” 1577 р. Разом з тим, С. А. Каріков доказово обґрунтував позитивні наслідки розгортання та активізації конфесіоналізації.

Достатньо переконливою аргументацією відзначені міркування автора, які стосуються характеристики теоретичних моделей конфесіоналізації, зокрема, “князівської Реформації” й “громадської Реформації”, осмислених крізь призму конфесійно-політичних трансформацій другої половини 20-х – 70-х рр. XVI ст., притаманних тогочасній Саксонії. Дисертант виважено, із залученням значного інформаційного пласту, що зберігається в автентичних джерелах епохи, оцінює політичні, дипломатичні, економічні, релігійні, зрештою – династійні інтереси територіальних правителів, значення та наслідки діяльності євангелічних общин у великих саксонських містах.

Дисертація підготовлена автором з використанням широкої джерельної бази, основу якої склали: ключові дидактико-катехизаційні праці Мартіна Лютера, присвячені церковним та освітнім проблемам; акти рейхстагів й полемічні твори на морально-богословську тематику, які належали перу реформаторів та їхніх опонентів; євангелічні церковні статuti і візитаторські звіти тощо. Особливе місце в інформаційному полі – на рівні історичної ретроспекції, – С. А. Каріков надає епістолярним джерелам та історичним хронікам, де міститься необхідний наратив. Автор добре, на високому фаховому рівні ознайомлений з доробком як німецької та австрійської історіографії різних історичних епох, так і сучасною українською й російською історіографією. Все це надало необхідне підґрунтя для серйозної, переконливої наукової аргументації зроблених у дослідженні фактологічних узагальнень і резюмуючих висновків, та обґрунтування положень теоретичного характеру.

Достатньо великий список використаних джерел та літератури, а також посилання на них у тексті при розкритті головних положень докторської дисертації, дозволяють переконатись у достовірності й об'єктивності висунутих дослідником постулатів, котрі цілеспрямовано відображають історичні явища, процеси і тенденції, що аналізуються. Цей аспект, без сумніву, свідчить про ретельність, сумлінність та об'ємну конітку роботу автора, який шляхом аналізу, зіставлення, порівняння, реконструкції і ретроспекції розкриває сутнісні основи, мотиваційне підґрунтя й рушійні сили багатовимірного та багатовекторного процесу лютеранської конфесіоналізації в межах його феноменологічного прояву на історичній арені.

Дисертаційна робота С.А. Карікова написана хорошим науковим стилем, зміст викладено чітко, логічно, послідовно. Структура дослідження продумана й узгоджена. Так само необхідно відзначити, що наприкінці кожного розділу автором робляться виважені висновки, які вдало підсумовують викладений матеріал в усій аналітичній повноті. В тексті дисертант об'єктивно й доказово вирішує сформульовані у Вступі завдання, розкриваючи широкий і складний комплекс задекларованих питань. Не менш переконливо виглядають резюмуючі положення, винесені у Висновки роботи. Додатки до дисертації вдало підсилюють її текстуальну частину і справляють цілком позитивне враження.

Поряд із зазначеними вище констатаціями, вважаємо за необхідне зробити й певні зауваження, та вказати на низку недоліків, врахування яких може сприяти підвищенню рівня подальшої науково-дослідної роботи С. А. Карікова з означеної проблематики.

По-перше, на наш погляд, аналіз джерельної бази, зрештою, як і тематичної історіографії, – не є прямим дисертаційним завданням (с.40); це – необхідна (і обов'язкова) попередня умова для наступної реалізації мети наукового дослідження. На с.33 фігурує фраза *“Святкування ... початку Реформації засвідчує її неперехідну значущість у європейському та*

світовому контексті”, яка у стверджувальній формі, апіорно, занадто гіперболізує значення Реформації. На релігійну історію далекосхідних країн її прояв, наприклад, нічим суттєвим не позначився. Так само не зовсім коректно сформульована **Мета дослідження** (с.40) – “*визначення місця лютеранської конфесіоналізації*”. Мабуть доцільніше було використати слово “*роль*”, – тобто “*визначення ролі*”.

По-друге, на наш погляд, структурна складова Вступу – “*вперше*” (с.42-46), – не в усіх виокремлених й деталізованих позиціях (а їх 12) повністю відповідає передбачуваному змісту, інакше може скластися враження, що до дисертації автора окреслена проблематика залишалась майже не вивченою.

По-третє, у підрозділі 1.1. (с.51-75), присвяченому історіографічному огляду, поруч із класичними працям Ф. Бецольда, Ф. Шлоссера, Ч. Берда можна було згадати не менш вагомі й фундаментальні роботи авторитетних вчених XIX-XX ст., присвячені як німецькій та європейській Реформації в цілому, так і поширенню лютеранства в Саксонії зокрема. Прикладом слугують праці Ф. Шаффа (История христианской Церкви: В 8-ми т. – СПб., 2009. – Т.7), Л. Гейсслера (История Реформации: В 4-х т. – М., 2015. – Т.1), Дж. Робертсона (История Христианской Церкви: В 2-х т. – СПб., 1891. – Т.2), Ф. Гассе (Церковная история: В 2-х т. – Казань, 1870. – Т.2), М. Тальберга (История Христианской Церкви: В 2-х ч. – М., 1991. – Ч.2).

Не менш високим фаховим рівнем відзначаються монографії А. Маграта (Богословская мысль Реформации. – Одесса, 1994), П. Джонса (История христианства. – М., 2010), Й. Лортца (История Церкви, рассмотренная в связи с историей идей: В 2-х т. – М., 2000. – Т.2), А. Міллера (История Христианской Церкви: В 2-х т. – М., 1992. – Т.2), Дж. Норда (История Церкви от дня Пятидесятницы до нашего времени. – М., 1993), Х. Гонсалеса (История христианства: В 2-х т. – СПб., 2003. – Т.2), Х. Хассе (Hasse H.G. Meissnisch-Albertinisch-Sächsische Kirchengesch. – Leipz., 1847. – Parts 1-2), Ф. Зайферта (Seifert Fr. Die Reformation in Leipzig. – Leipz., 1881). Крім того, варто звернути увагу, що видання Т. Грановського й П.

Кудрявцева не “узагальнюючі праці” (с.72), а лише університетські курси лекцій.

По-четверте, у підрозділі 1.2. (с.75-82) характеристика джерел автором подається переважно в межах загальнотеоретичного і структурного аналізу, без рефлексійної конкретизації. Дисертант, зокрема, здійснює типологізацію, класифікацію й атрибутацію наявних писемних джерел, проте, їх текстуальне та змістове наповнення з точки зору інформаційної цінності дослідником розглядається дещо поверхово і надто стисло, переважно – у декларативному ключі. Разом з тим, поза увагою, наприклад, залишилась низка важливих трактатів Мартіна Лютера, де реформатор виклав свої початкові (на 1520 р.) доктринальні погляди стосовно необхідних церковних перетворень. Це – “До християнського дворянства німецької нації” (спростував тезу про перевагу духовного стану над світським), “Про свободу християнина” (виклав сутність реформаційного вчення відносно свободи християнської совісті), “Про Вавилонське полонення Церкви” (розкрив сакральну сутність церковних таїнств) (див. у збірці: Лютер М. О Вавилонском пленении Церкви. – СПб., 2017.).

У підрозділі 1.3., де подаються теоретико-методологічні засади дисертації, доречно зробити наступне уточнення. Оскільки методологія відрізняється від методики (як “рельєфного” засобу та конкретизованого інструментарію) філософсько-теоретичним осмисленням сутнісних складових проблеми (предмету) дослідження, – практичне застосування і першої, і другої зберігає певні відмінності. В зазначеному ракурсі “конструююча” основа принципу історизму – наявність (з відповідним обґрунтуванням) в історичному процесі причинно-наслідкового зв’язку (тобто будь-який історичний факт **мусить** мати причини, передумови, наслідки й значення). Таким чином, “історичний **контекст**” – як декларує автор на с.83, – лише похідний методологічний сегмент, а “**трансформації об’єкта**” не є обов’язковим процесом; іноді об’єкт зникає (знищується), нівелюється чи адаптується. У свою чергу “**наукова об’єктивність**” (с.83)

являє собою логічно викладену й переконливо обґрунтовану **аргументацію**, яка впливає з **суб'єктивних** поглядів дослідника і **розуміння** ним реалій минулого на рівні **власних** інтерпретаційних побудов чи аналітичних концепцій. Нарешті, в Розділі 1 присутня диспропорція між підпунктами за текстуальним обсягом: перший підпункт займає 23 сторінки, другий – вже 8, останній – тільки 3.

По-п'яте: для посилення авторської доказової бази й аргументаційної переконливості, дисертант міг залучити, проаналізувати і охарактеризувати ще низку чинників та аспектів. Зокрема: методологічне підґрунтя роботи підсилив би герменевтичний підхід; у Розділі 4 (4.2. або 4.3.) доречно би було згадати про суттєвий вплив книгодрукування на процес конфесіоналізації (з наведенням відповідної статистики та прикладів); у Розділі 3 (3.1.) акцентуації також потребує Лютерівська теологія в галузі еклезіології, сотеріології, а головне – його основоположні “П’ять “лише” (“*Quinque sola*”) (“*sola scriptura*”; “*sola fide*”; “*sola gratia*”; “*solus Christus*”; “*soli Deo gloria*”), котрі сформували фундаментальні принципи Реформації і визначили духовно-світоглядний напрямок конфесіоналізму.

Нарешті, вміщення у Висновках періодизації лютеранської конфесіоналізації в розгорнутому варіанті (с.330-331) з нашої точки зору не зовсім доречно, оскільки вона не є **предметом** Висновків; тут повинен фігурувати не її розгорнутий варіант, а мають бути визначені й репрезентовані лише принципи та ознаки хронологічного поділу.

Однак, незважаючи на висловлені зауваження та побажання, можна стверджувати що дисертаційна робота С.А. Карікова є самостійним, оригінальним, зрілим, комплексним, завершеним дослідженням, яке не має прямих аналогів в українській історіографії. Вона виконана на обширному фактологічному матеріалі й відповідних писемних джерелах. Викладені в ній результати розкривають актуальні, важливі та недостатньо вивчені на сьогодні історичні події, пов’язані з багатовимірними й конфесійно

неоднозначними (у вимірі аксиологічних цінностей) реаліями німецької Реформації XVI ст.

Дослідження С.А. Карікова “Лютеранська конфесіоналізація в політиці саксонських правителів у 1525-1580 рр.” підготовлене на високому науковому, методологічному і теоретичному рівні. Воно відповідає вимогам “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07. 2013 р. за № 567, а її автор Каріков Сергій Анатолійович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія.

Офіційний опонент
доктор історичних наук, доцент
кафедри історії стародавнього світу,
середніх віків та музеєзнавства
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Боднарюк Б.М.

Візгук секретаря: 27.03.2015

Генерал секретар

